

The process of formation of the art of bakhshi in Surkhandarya

Nozima NASRIDDINOVA¹

Termez State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2021

Received in revised form

20 August 2021

Accepted 15 September 2021

Available online

11 October 2021

Keywords:

bakhshi,

Oasis,

drum,

art,

national,

epic,

teacher,

student,

school,

tradition.

ABSTRACT

This article provides information on the formation of the art of baxshi in Surkhandarya and the state of this art in the Soviet era, the activities of baxshi poets in the development of the industry and the repertoire of bakhshi in Oasis.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Сурхондарёда бахшичилик санъатининг шаклланиш жараёни

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

бахши,

Воҳа,

дўмбира,

санъат,

терма,

достон,

устоз,

шогирд,

мактаб,

анъана.

Ушбу мақолада Сурхондарёда бахшичилик санъатининг шаклланиши ҳамда Совет даврида ушбу санъатнинг аҳволи, бахши шоирларнинг соҳани ривожлантиришдаги фаолияти ҳамда Воҳа бахшиларининг репертуарлари хусусида аниқ манбалар асосида маълумотлар берилган.

¹ Lecturer, Termez State University, Termez, Uzbekistan.
E-mail: nasriddinovanozima@gmail.com.

Процесс становления искусства бахши в Сурхандарье

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

бахши,
Оазис,
барабан,
искусство,
народный,
эпос,
учитель,
ученик,
школа,
традиция.

В статье представлена информация о становлении искусства бахши в Сурхандарье и состоянии этого искусства в Советское время, о деятельности поэтов бахши в развитии индустрии и репертуаре Оазиса бахши.

Қадим Турун замини азалдан халқ оғзаки ижоди юксак даражада равнақ топғын маконлардан бири саналади. Бахшичилик халқимизнинг лиро-эпик жанрдаги энг қадимий санъат турларидан бири саналади. Ўзбек фольклоршунослигига Булунғур, Нурота, Нарпай, Қамай, Қўрғон, Хоразм, Шаҳрисабз, Шеробод, Чироқчи каби достончилик марказлари бахшичилик мактаблари сифатида эътироф этилади. Ана шу достончилик мактаблари орасида Шеробод достончилик мактабининг ўзига хос ўрни бор.

Шеробод достончилик мактабининг ilk асослари қачон бунёд этилганлиги ҳанузга қадар баҳсли масалалардан бири саналади. Чunksи, воҳанинг бахши шоирлари ҳақида бирорта тарихий манбада маълумот қайд этилмаган. Бироқ, бахшичиликнинг ilk илдизлари қарийиб минг йиллардан кўпроқ даврни ўз ичига олади. Фикримизнинг исботи сифатида айтиш мумкинки, бахши атамаси мўғилча сўз бўлиб, маърифатчи, устоз деган маъноларни беради, бундан ташқари қадимги санскрит тилида бҳикшу-сўзи қаландар ёки дарвешларга нисбатан қўлланилганлигини инобатга оладиган бўлсак ушбу санъат турининг шаклланиш тарихи янада қадимилашиб боради. Ҳар ҳолда Шеробод достончилик мактаби тарихи ҳам бир неча юз йилларни қамраб олади. Ҳозирги кунга қадар етиб келган маълумотларга таянадиган бўлсак, Шеробод достончилик мактабининг шаклланишини Шерна бахши яъни Шерназар Бердиназар ўғлининг номи билан боғланишини билиб оламиз.

Аммо Шерна бахшининг устози Қосим кўр бахши ҳақида ниҳоятда кам маълумотга эгамиз. Қолаверса Қосим кўр бахши Бобо бахшидан таълим олган. Шеробод достончилик мактаби ўз репертуари, бахшиларнинг ижро услуби, достонларининг турлари, достон сюжетларининг хилма-хиллиги билан юртимиздаги бошқа достончилик мактабларидан туб фарқ қиласди. Шеробод достончилик мактабининг ижро услуби бўғиқ овозга асосланган бўлиб, бу услуб бошқа достончилик мактабларида кўзга ташланмайди. Шеробод достончилик мактабининг географик диапозони анча кенг бўлиб, мазкур мактаб Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг бир неча туманларини бундан ташқари Жанубий Тожикистон ва Жануби-ғарбий Туркманистон худудлари, шунингдек Шимолий Афғонистоннинг ўзбеклар яшайдиган туманларини ўз ичига олади.

Шеробод достончилик мактабида учрайдиган достонлардан “Олтин қовоқ”, “Малла савдогар”, “Зайдкул”, “Олоназар Олчинбек”, “Ойчинор”, “Келиной”, “Хубрсана”, “Тошбосар” каби достонлар бошқа достончилик мактабларининг

репетуарида кўзга ташланмайди Шеробод достончилик мактабига бирлашга бахши шоирлар: “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Кунтуғмиш”, “Ҳасанхон”, “Авазхон”, “Нурали”, “Юнуспари”, “Мисқол пари” каби достонларни ўзига хос услубда куйлаган.

Сурхон воҳасидаги достончилик анъаналари ҳақидаги илк маълумотлар рус ориенталисти Е.Ф. Калнинг кундаликларида қайд этилган. У 1890 йилда Термиз яқинидаги Солиҳобод қишлоғига келиб тўхтаганда қўнғирот уруғининг ойинли даҳасига мансуб бўлган Омонназар бахши унга тўхтовсиз уч соат давомида дўмбира жўрлигида достон куйлаб берган. Кейинчалик Е.Ф. Калнинг кундаликларини ўрганган фольклоршунос олим Ҳоди Зариф Омонназар бахши куйлаган достон “Алпомиш” достони бўлиши мумкин деб қайд этган.

Шеробод достончилик мактабидан Шерна бахши, Мардоноқул Авлиёқул ўғли, Умир Сафар ўғли, Нормурод бахши, Аҳмад бахши, Нурали Боймат ўғли, Холиёр бахши, Мамарайим бахши, Юсуф Ўтаган ўғли, Эшқобил бахши, Бўрибой Аҳмад ўғли, Эрмамат бахши Бадал ўғли, Улаш бахши Гози ўғли, Бойқул бахши, Боймурот бахши, Назар бахши, Эсон бахши, Жўра бахши ва бошқа яна ўнлаб забардаст бахши ўшоирлар етишиб чиққан.

Шерназар (Шерна) бахши Шеробод достончилик мактабининг асосчиларидан бири саналади. Шерна Қосим юз боши, Алим юзбоши, Холмурод Қосим ўғли каби бахшилар билан бир пайтда ижод қилган. Шерна 17 ёшида Шеробод бегининг номдор баххиси Ниёзали жебачи билан айтишувда ғолиб чиққан. Шерна бахши Ғузор, Бойсун, Шеробод, Денов ва Ҳисор бекликларида анча ном қозонган. Шерна бахшининг номи билан боғлиқ элликдан ортиқ достонлар мавжуд бўлиб шундан 20 дан ортиқ достон ёзиб олинган. Шотўра юзбоши (1887–1947) ҳам Шеробод достончилик мактабининг типик вакилларидан бири саналади.

Шотўра бахши бахшичилик сирларини отаси Бойқул бахшидан ўрганган. Бойқул бахши ҳам ўз даврининг номдор бахшиларидан бири бўлиб, ҳатто амир Музаффар хузурида ҳам бир неча марта достон куйлаб бахшичиликка васиқа олган.

Шотўра бахши “Алпомиш” ва “Гўрўғли” туркумига мансуб қирққа яқин достонларни алоҳида маҳорат билан куйлаган. Бундан ташқари “Ёдгор”, “Шодмонбек”, “Савдогар” достонлари айнан Шотўра бахшига тегишли эканлиги фольклоршунос олимлар томонидан тан олинган. Шеробод достончилик мактабининг етук бахшиларидан яна бири Умир бахши Сафар ўғлидир. Умир бахши қарийиб 20 дан зиёд достон юздан зиёд термаларни ёддан билган. “Сулувхон” ва “Ойпарча” достонлари Умир бахшига тегишли достонлар сифатида эътироф этилади Шеробод достончилик мактабида унутилмас из қолдирган ва ушбу мактабининг янги ўзанини яратса олган бахшилардан бири Мардоноқул бахши Авлиёқул ўғлидир (1889–1975) Мардоноқул бахши Шерна бахшининг ҳам куёви ҳам шогирди. Мардоноқул бахши “Алпомиш” достонини янги сюжетлар билан бойитган. Жумладан, Алпомишнинг қолмоқ шоҳининг қизи Товкаойим билан боғлиқ муносабатлари айнан Мардоноқул бахши репертуарида жамланганлиги билан характерланади.

Мардоноқул бахши кўплаб шогирдларни тарбиялаб вояга етказган устоз бахшилардан саналади. Масалан, деновлик Тошмурод Тўра ўғли, Эшмурод Шердон ўғли, ангорлик Раҳим бахши, Қиём бахши Чори ўғли, бойсунлик Улаш бахши Гози ўғли, шерободлик Саидали Ҳайитназар ўғли, Бўри бахши Аҳмад ўғиллари Мардоноқул бахшининг шогирдлари саналади. Шеробод достончилик мактабининг

яна бир забардаст вакили бойсунлик Эрмамат бахши Бадал ўғлидир. Эрмамат бахши асли Робот қишлоғидан бўлиб қўнғирот уруғининг қорабўйин даҳасига мансуб. Эрмамат бахши дўмбира чалиш сирларини отаси Бадал бободан ва қайнотаси Мерган овчидан ўрганган. Эрмамат бахши араб ва форс тилларидан ҳам бир мунча хабардор, қолаверса, диний илм юзасидан ҳам сабоқ олганлиги боис халқ орасида мулло Эрмамат бахши сифатида ном чиқарган. Эрмамат бахши ижодидан йигирмадан ортиқ достонлар ўрин олган. Жумладан, “Алпомиш”, “Авазхон”, “Даллижон”, “Кунтуғмиш”, “Мисқол пари”, “Балогардон”, “Базурғон”, “Қундуз ва Юлдуз” достонларини ўзига хос услубда куйлаган.

1938 йилда газалик Худойқул Турдиалиев Эрмамат бахшидан термалар ёзиб олган. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда фольклоршунос олимлар Музаяна Алавия ва Ҳоди Зарифлар Бойсунга келиб Эрмамат бахши билан учрашган ва кўплаб термалар ва айрим достонларни ёзиб олган. Шеробод достончилик мактабининг аъзоларидан достон ва термаларни ёзиб олиш ишлари XX асрнинг 20 йилларининг охирларида бошлаб юборилган. Ўзбекистон илмий текшириш институти фольклор экспедицияси таркибида 1929 йилнинг 17 июл куни Бойсуннинг Паданг қишлоғига ташриф буюрган этнограф Л.П. Патапов, тилшунос F.O. Юнусов ва фольклоршунос Ҳ. Зарифовлар шу ерлик бахшилар “Қўнғирот ботири Алпомиш” ҳақида достон куйлашлигини эшитганлигини қайд этишган. Яна бир мисол 1929 йилда фольклоршунос Ҳоди Зариф бойсунлик Абдуназар бахшидан “Амир қочди” достонини ва бир қанча термаларни ёзиб олган. 1945 йилда фольклоршунослар Ҳ. Зарифов ва Қ. Муҳаммедовлар Шерободнинг Чигатой қишлоғида яшаган Мардоноқул Авлиёқул ўғлидан “Алпомиш” достонининг Сурхондарё вариантини ёзиб олган. Шунингдек, 1956 йилда Умир бахши Сафар ўғлидан 1958 йилда Мамарайим юзбошидан, 1966 йилда эса шерободлик Бўри бахши Аҳмад ўғлидан “Алпомиш” достонининг Сурхонча вариантлари ёзиб олинган.

1945 йилда этнолингвистик экспедиция таркибида Сурхон воҳасига ташриф буйирган фольклоршунос олим М. Афзалов ўзининг “Ўзбек халқ шоирлари” мақоласида ушбу экспедицияда тўпланган маълумотлар ҳақида ахборот бериш билан бирга Шеробод достончилик мактабининг устоз-шогирдлик анъаналарига ҳам тўхталиб ўтган.

Бироқ, коммунистик мафкура ва совет ҳукумати ҳукмонлик қилган даврда кўплаб миллий қадриятларимиз қаторида ўзбек халқи оғзаки ижоди ҳам қаттиқ назорат остига олинди. Иложи борича халқни миллий ўзлигини англашга бўлган интилиши марказнинг назорат органлари томонидан мунтазам чеклаб келинди. Мисол учун ВКП Марказий Кўмитасининг бевосита топшириғи асосида 1952 йил 21-22 февраль кунлари Ўзбекистон Компартиясининг X Пленуми бўлиб ўтди. Ушбу пленумда “Республикада мафкуравий ишларнинг аҳволи ва уни яхшилаш чоралари” деган масала кўриб чиқилди.

Пленум қарорларида фольклор асарилар, айниқса, “Алпомиш” достони табиатан заарли, халққа қарши, чунки ўтмишни “идеаллаштиради” деб кўрсатилди. Пленум ва унда қабул қилинган қарорлар Ўзбекистоннинг маънавий ҳаётига кучли зарба бўлиб тушди. Марказ кўрсатмаларига лаббай деб жавоб беришга ўрганиб қолган Тил ва адабиёт институти ҳамда Республика Ёзувчилар уюшмаси раҳбарларининг ташаббуси билан 1952 йил 26 март куни “Алпомиш” достонининг муҳокамаси бўлиб ўтди. Мазкур муҳокамада “Правда Востока” газетаси орқали

“Алпомиш” қаҳрамонлик эпосини қоралаб чиққан муаллифлардан бири Абдулла Абдунабиев сўзга чиқиб “Алпомиш” достонини тадқиқ ва нашр қилган олим ва шоирлар шаънига ҳақорат ва туҳмат сўзларни ёғдирди. Шундан сўнг ўзбек халқининг халқ оғзаки ижоди яна таъқиб остига олинди. Бахши шоирлар ижодига эътибор берилмади.

Хуллас, совет мафкураси ўзбек халқининг кўплаб миллий қадриятларидан шу жумладан қаҳрамонлик эпоси саналган “Алпомиш” достони ва уни қуйловчи бахши шоирлардан ҳам қўрқарди. Чунки, бу достонда халқнинг миллий ўзлиги, шижаоти жамланган бўлиб, ушбу эпосни қуйловчи бахши шоирлар эса халқни бирликка, яқдилликка чорлаб, зулмга бўйсунмасликка чақиради. Коммунистик мафкурага эса бундай чақириқлар ёқмас эди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Раззоқов Ҳ, Мирзаев Т, Собиров О, Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент, 1980. – Б. 72.
2. Турсунов С, Пардаев Т, Турсунов Н, Муртозоев Б. Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва тараққиёти тарихи. – Тошкент: “Tafakkur”, 2015. – Б. 23.
3. Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Тошкент: “Фан”. 1979. – Б. 32.
4. Турсунов С, Пардаев Т, Турсунов А, Тоғаева М. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида номоддий маданият тарихи. – Тошкент: “Муҳаррир”, 2012. – Б. 83.
5. Зарифов Х.Т. К изучению узбекского народного эпоса // Вопросы изучения эпоса народов. – Москва, 1958, – С. 110.
6. Турсунов С, Қобилов Э, Муртозоев Б, Пардаев Т. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: “Шарқ”, 2004, – Б. 435.
7. Сурхон тонги газетаси 1999 йил 16 апрель.
8. Сурхон тонги газетаси 1999 йил 26 август.
9. Moziydan sado. 2013. № 3. – Б. 14–18.
10. Турсунов С, Рашидов Қ, Бойсун. – Тошкент: “Akademnashr”, 2011. – Б. 343.
11. Муаллифлар жамоаси Ўзбекистон тарихи (1917–1991 йй) – Тошкент: “Шарқ”, 2004. – Б. 285–286.
12. Муаллифлар жамоаси Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар) Иккинчи китоб. – Тошкент: “O’zbekiston”, 2019. – Б. 94.
13. Kushakov S., & Akhmedov S. (2021). The Ethnic History and Composition of Uzbek People: On the Example of Two Languages, Settlement and Livestock Tribes. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(02), 24–27.
14. Abdulloev S.B. (2021). Positive Attitudes To “Dev” In Central Asian People. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 275–279.
15. Rayimovich A.A. (2020). EARLY SETTLEMENTS OF CENTRAL ASIA AS A FACTOR OF FORMATION OF FIRST SOCIETIES (ON EXAMPLE OF THE SETTLEMENT OF SARAZM). European science review, (5-6).
16. Yusupovich K.S. “The Emergence of Religious Views is Exemplified by The Southern Regions”. The American Journal of Social Science and Education Innovations 2.10 (2020): 143-145.